

STOCKHOLMS GULDSMEDSÄMBETES »BORAX-FASS».

Av

GUSTAF UPMARK.

Ännu vid skräväsendets upplösning år 1846 ägde flera av de svenska hantverksämbetena och gesällskapen s. k. välkommor och andra kärl av silver, tenn eller koppar, som anskaffats för att trona på borden vid de festliga samkväm och dryckeslag, med vilka kvartals-sammankomsterna i regel avslutades. En stor mängd av dessa pjäser finnas ännu i behåll i offentliga och enskilda samlingar. Den största samlingen är otvivelaktigt den som Nordiska Museet äger, omfattande icke mindre än ett 50-tal silverpjäser, däribland 30 stora välkommor och bågare, ett 50-tal välkommor av tenn, ett 10-tal pjäser av koppar o. s. v. Av silverpjäserna härstamma de flesta från 1700-talet, endast ett fåtal från 1600-talet, däribland Stockholms skräddareämbetes ståtliga välkomma, som till sina äldsta delar här-rör från 1600-talets början; den är nämligen tydligen »omgjord» och tillökad under en något senare tid.

Av guldsmedsämbetets i Stockholm silverskatt, som av flera skäl torde hava varit rikare än de andra ämbetenas, finnes numera ty-värr blott föga i behåll.

Tack vare en år 1712, troligen av någon ämbetsbroder, utförd teckning äga vi dock kännedom om ett, sannolikt det praktfullaste, av de silverkärl, som huvudstadsmästarna i gamla tider ägde. — Av Stockholms guldsmedsämbetes övriga kvarlåtenskap finnas arkivali-erna i Kungl. Biblioteket, under det att föremålen numera befinna sig i Nordiska Museet och Statens Historiska Museum. Bland dessa

Fig. 1. Stockholms guldsmedsambetes »Borax-fass»; teckning utförd år 1712, då föremålet nedsmältes.

finnes ovannämnda teckning, återgivande ämbetets s. k. Borax-fass fig. 1, ett stort cylindriskt kärl av silver med rikt ornerat lock, uppbärande en romersk krigarefigur med fana i den högra och sköld i den vänstra handen; nedtill befinner sig en något uppåtböjd pip, slutande i en maskaron, och själva kärlet bär en rik graverad dekoration, vari inom renässansmässiga bladornament ingå avbildningar av guldsmedsverktyg av olika slag. Kring mitten löper ett bälte, varå finnas ingraverade sköldar med bomärken och initialer, betecknande mästare av Stockholms guldsmedsämbe. Ett bomärke jämte initialer är även ingraverat å den ovannämnde krigarens sköld, varjämte de bomärken och initialer, som icke synas å den avtecknade sidan av det cylindriska kärlet äro återgivna bredvid; sammanlagt förekomma här initialer och bomärken hänförande sig till 16 i Stockholm verksamma guldsmeder.

Nedanför teckningen läses följande: »So hat gesehen aus das Borax fas darauss die Herrn des Löbl. Ampts der Goldtschmide haben gehabt manichen Schmaus Welches ist ver-Ehret geworden von 16 Ehrlichen Ambtes Männern die da haben Ihre nahmen lassen rings umb Stechen und bekenen im Jahr Christi da man Schrib 1552. MIT · EINEN · EHRlichen · TRVNCK · SICH · LOBEN · VND · DAHEIM · EIN · LIBE · WEIB · HABEN · VND · GOTT · FÜRCHTEN · AVCH · DABEI · HALT · ICH · DAS · SOLCHES · DAS · BESTE · LEBEND · SEI.

das pallien fas war auch dabey, bezeichnet mit obigen Reimen freu. rings umbs mundstuck herumb weil es war ein Wilkum. Sambt des ambtes Sigil dos, welches war in die rundung ein hand breit gros, alle dreij Stück haben gewogen 142 lodt. Dar von seind gemacht im Jahr 1712 vir Stück Leuchters freü wie Sie im ambt zu sehen Sein. M. S.» — Därbredvid ett timglas, en dödskalles och två korsade ben.

Av teckningen att döma synes detta s. k. Borax-fass hava varit en behållare, som väl varit avsedd att stå på bordet vid dryckeslaget och ur vars pip, som väl varit försedd med en kran eller måhända ett skruvlock, man fyllde sina pokaler. Inskriften omtalar att ämbetet utom »Borax-fass» även ägde »das pallien fas», som var

»ein Wilkum», d. v. s. en välkomma, en stor praktpokal, samt en stor sigilldosa av silver, vilka pjäser tillsammans höllo den anse-
liga vikten av 142 lod. Angående deras öde omtalas att de alla
nedsmältes år 1712 och att silvret användes till förfärdigande av
två par ljusstakar.

Sistnämnda uppgift bekräftas av guldsmedsämbetets protokoll
vid kvartalssammankomsten den 8 okt. 1712, där det omtalas att
ämbetet hade i sin ägo en mängd silver, varav man beslöt att låta
göra ljusstakar, vilka beställdes hos ämbetsbrodern mästare Johan
Bress. — Dessa ljusstakar, fig. 2, två par, finnas i behåll bland den

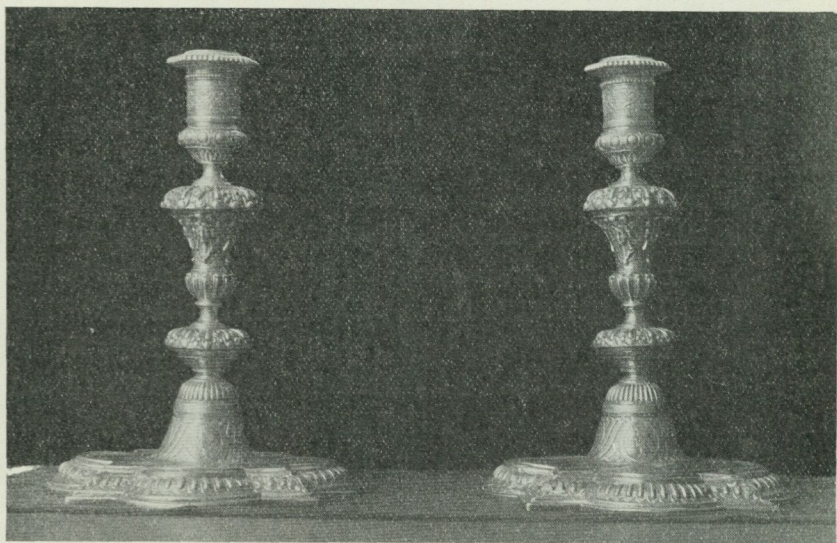
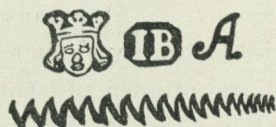

Fig. 2. Ljusstakar av silver, förfärdigade år 1713 av guldsmeden Johan Bress i Stock-
holm för guldsmedsämbetets räkning.

del av guldsmedsämbetets kvarlåtenskap, som finnes i Statens His-
toriska Museum. Var och en av ljusstakarna bär följande inskrift:
»Vier Leuchters von einer Sortement Seind gemacht zum Monument
in Das Löbl. Ambt der Goldt Schmide in Stockholm im Jahr 1713
Das Silber Ruhrt Her von Das Borax u. Pallien Fas sambt des
Ambtes Sigil dos u. wigen alle 4 Stück 135 $\frac{1}{4}$ lot.»

Därjämte bära stakarna följande stämplat, nämligen

Stämplat på ljusstakarna fig. 2.

betecknande att de äro förfärdigade i Stockholm av guldsmeden Johan Bress år 1713.

Den teckning av Stockholmsguldsmedernas »Borax-fass», som vi sålunda äga i behåll, har sitt intresse därför att den återger utseendet av ett praktarbete av svenskt silversmide från 1500-talet, ett tidevarv, från vilket ett ytterst ringa antal guldsmedsarbeten av svenskt ursprung — om vi undantaga skedar — bevarats till vår tid. Vi skola här nedan återkomma till »Borax»-kärlet och dess ornamentik och den bestämning av dess tillkomsttid som ornamentiken kan föranleda.

»Borax»-teckningen har också sitt personhistoriska intresse genom de sköldar med de 16 Stockholmsguldsmedernas bomärken och initialer, som tecknaren med synbarlig noggrannhet ritat av. Det visar sig emellertid att tolkningen av dessa initialer och bomärken erbjuder åtskilliga vanskligheter.

Sammanställer man »Borax»-teckningens initialer med namnen på de guldsmeder, som veterligen år 1552 funnos i Stockholm,¹ visar det sig nämligen att intet enda av dessa guldsmeders namn överensstämmer med de ifrågavarande initialerna. — Men gör man en dylik sammanställning av namn å i Stockholm på 1590-talet, inemot år 1600 verksamma guldsmeder och »Borax»-initialerna, blir resultatet ett helt annat: det visar sig då att 11 av de 16 initialgrupperna låta sig i några fall med fullständig visshet, i de övriga med tämligen stor sannolikhet sammanställas med namnen på kända mästare; att de fem återstående icke på samma sätt låta sig förklaras kan ju bero på att man icke känner namnen på alla Stockholmsguldsmederna vid tiden kring sekelskiftet — eller på att den person

¹ Jfr Frans de Brun, Guldsmeder i Stockholm 1420—1560, tr. St Eriks årsb. 1918.

som år 1712 utförde »Borax»-teckningen icke ritat av initialerna med fullt diplomatisk noggrannhet. — Är antagandet om att teckningens initialer hänföra sig till mästare verksam på 1590-talet riktigt, så måste man också påstå att den nyssnämnde tecknaren angivit ett oriktigt årtal för »Borax»-kärlets förfärdigande: 1552 bör vara till exempel 1597 eller något angränsande år. Detta styrkes även av karaktären av den ornamentik, som enligt teckningen varit anbragt å »Borax», vilken närmast synes tyda på tiden omkring 1600.

Här nedan återgivas »Borax»-mästarnas initialer och bomärken i den ordning de förekomma å teckningen: 15 st. angivas hava varit anbragta som en bård kring kärlets mitt och 1 å den krönande krigarens sköld. — Vid varje initial- eller bomärkesgrupp har jag angivit den mästare, som den enligt min mening sannolikt betecknar.¹

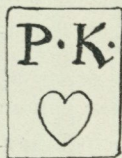

Fig. 3.

PETER KEMPE (Kiempe, Kämpe) var verksam i Stockholm 1592—1621; han arbetade 1592 jämte tre andra mästare på begravningsregalier till Johan III:s begravning, nu i Uppsala domkyrka; utförde 1607 för Karl IX:s kröning det bland riksregalierna befintliga smörjhornet och arbetade 1611 på Karl IX:s begravningsrustning samt samme konungs spira och riksäpple i Strängnäs domkyrka.

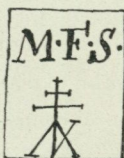

Fig. 4.

MÅRTEN FRANSSON omtalas under 1590-talet hava utfört arbete för »K. Mtt:s behof»; år 1594 erhöll han t. ex. betalt för två stora flaskor, som han utfört till »K. M. behoff».

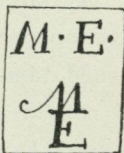

Fig. 5.

Fig. 6.

MATTS ERIKSSON var verksam i Stockholm 1595—1624; arbetade 1611 på Karl IX:s begravningsrustning i Strängnäs domkyrka och omtalas död 1624. — Tvenne andra bevarade arbeten synas kunna tillskrivas honom, nämligen ett par skedar, fig. 24—25,

¹ För en del uppgifter här nedan har jag att tacka intendenten frih. R. Cederström. — Källorna i övrigt utgöras av hittills icke offentliggjorda uppgifter ur arkiven sammanförda i författarens ännu utgivna arbete om svenska guldsmider 1520—1850.

den ena i Nordiska Museet, den andra i Statens Historiska Museum, stämplade: jfr monogrammet här bredvid, fig. 6.

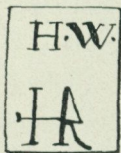

Fig. 7.

HENRIK V. REFUEL (från Reval) är möjligen identisk med denna mästare, som ev. hade ett tillnamn med initialen W och härstammade från Reval: jfr monogrammet här bredvid. Han arbetade för »K.M:ts behof» på 1590-talet.

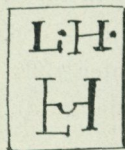

Fig. 8.

Fig. 9.

LORENS HARTMAN, verksam 1582—1617, härstammande från Mecklenburg, inkom han till Sverige 1582, arbetade för Karl IX:s kröning och på samme kungs begravningsrustning i Strängnäs domkyrka, 1611; omtalas 1613 hava skänkt en kalk till Tyska kyrkan i Stockholm. — Hans änka

Margareta Persdotter Skuthe blev 1620 omgift med Johan Adler Salvius, som hade varit informator i guldsmedens hus. — I Storkyrkan finnes en vinkanna, fig. 23, skänkt till kyrkan år 1597, som är stämplad, fig. 9, och torde kunna tillskrivas mästern Lorenz Hartman.

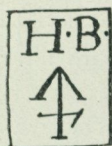

Fig. 10.

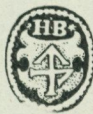

Fig. 11.

HANS BÖÖK var ålderman för guldsmedsämberet i Stockholm 1603 och torde därför säkerligen hava blivit mästare redan på 1590-talet, levde troligen ännu 1622; utförde arbeten både för Karl IX:s kröning 1607 och för begravningen, rustningen i Strängnäs domkyrka, 1611. Hans sigill:

jfr initialer och bomärke här ovan fig. 11, finnes under ett av honom år 1607 utfärdat kvitto i Nordiska Museets skråarkiv.

Fig. 12.

NICOLAUS REIMERS, omtalas 1590, arbetade jämte andra Stockholmsmästare på Johan III:s begravningsregalier 1592.

Fig. 13.

ANDERS DÜSTERBACH, var mästare i Stockholm under 1590-talet, arbetade för Karl IX:s kröning 1607 och för samme konungs begravning 1611, då han utförde hjälmen till begravningsrustningen i Strängnäs domkyrka; hans änka omtalas 1612.

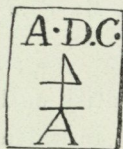

Fig. 14.

ANTONI DE COCK (Kock), omtalas 1592—1607 och arbetade både för Johan III:s begravning: regalierna i Uppsala domkyrka 1592, och för Karl IX:s kröning 1607.

Fig. 15.

ISAK HERMANSSON torde möjligen kunna identifieras med initialerna I H W, i vilket fall den sista bokstaven skulle beteckna ett släktnamn; han omtalas 1581, 1586, då han ägde hus vid Kindstugatan, samt under 1590-talet; år 1620 »uppböds» ett hans hus vid Svartmangatan.

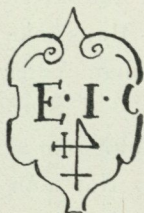

Fig. 16.

Fig. 17.

ERIK JÖRANSSON, omtalas som mästare i Stockholm 1577—1620-talet; utförde 1582 två halsband till konungens hundar och deltog 1611 i arbetena på Karl IX:s begravningsrustning i Strängnäs domkyrka samt utförde beslag till konungens likkista.

— Ett av honom år 1581 utfärdat kvitto finnes i Nordiska Museets skråarkiv, varå hans sigill med initialer och bomärke, fig. 17, överensstämmande med »Borax»-kärlets.

Fig. 18.

Till namnet OKÄND MÄSTARE, då vidstående initialer icke låta sig hänföra till någon av mig känd, med de andra »Borax»-mästarna samtida guldsmed i Stockholm. — Mäster Hans eller JOHAN HEIDENRICK, vars initialer ju kunde passa ihop med vidstående, känner jag endast såsom verksam i Erik XIV:s tjänst under 1550—60-talen; han levde måhända ännu på 1590-talet?

Fig. 19.

NILS OLOFSSON (?) guldsmed; tvenne guldsmeder med namnet Nils funnos i Stockholm under slutet av 1500-talet; möjligen beteckna vidstående initialer den ene av dem? rörande den andre se nedan.

Fig. 20.

HANS ANDERSSON, omtalas 1559, † 1603; blev omkr. 1560 medlem av Stockholms borgerskaps äldste, invald i rådet 1574, var stadens ombud vid begravnings- och kröningshögtidligheterna i Uppsala 1594; var en rik man, dog i pesten 1603.

Fig. 21.

GILLIS COYET D. Ä., härstammade från Brabant, omtalas som guldsmed i Stockholm 1566—1600, † 1600; blev Johan III:s juvelerare 1571 och myntmästare i Stockholm 1574, utförde bl. a. den stora kronan över S:t Eriks skrin samt silverprydnaderna för Katarina Jagellonicas grav i Uppsala domkyrka.

Fig. 22.

NILS JÖNSSON (?) guldsmed; vidstående initialer beteckna möjligen den andra av de två guldsmeder med namnet Nils, som i slutet av 1500-talet funnos i Stockholm; jfr ovan: Nils Olofsson.

Ovan angivna tolkningar av »Borax»-kärlets mästarteinitialer och bomärken synas mig i huvudsak kunna anses vara riktiga, även om de icke alla äro lika säkert bevisade, såsom t. ex. beträffande Hans Böök, Erik Jöransson, Matts Eriksson och Lorenz Hartman. — På grund härav torde vara tydligt att »Borax»-kärlets tillverkningstid måste sättas till 1590-talets senare del — jfr data ang. de olika mästarna. Det å den år 1712 utförda teckningen angivna årtalet 1552 måste därför anses bero på en felläsning. — Detta förhållande bestyrkes, som ovan sagts, ytterligare därav, att den å teckningen antydda ornamentiken å kärlet snarast tyder på tiden omkring 1600. Bevarade, säkert daterade silverföremål av svenskt ursprung från denna tid, som skulle styrka detta påstående, äro fåtaliga. Till jämförelse avbildar jag här Lorenz Hartmans ovan nämnda kanna, fig. 23, i Storkyrkan och Matts Erikssons båda likaledes ovannämnda

Fig. 23. Kanna av silver förfärdigad av guldsmeden Lorentz Hartman i Stockholm 1590-talet.

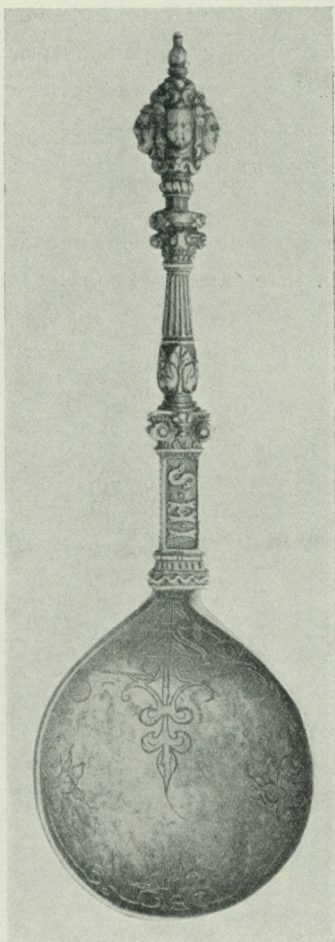

Fig. 24. Sked av silver av guldsmeden Matts Eriksson i Stockholm, tillhör Statens Historiska Museum.

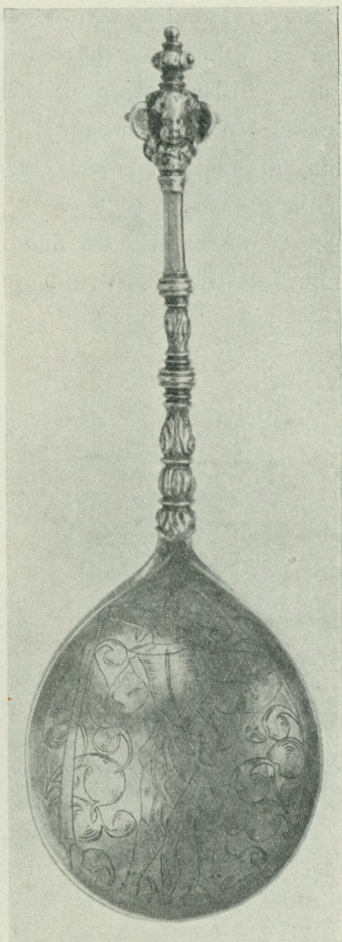

Fig. 25. Sked av silver av guldsmeden Matts Eriksson i Stockholm. — Nordiska Museet.

skedar, fig. 24—25, i Statens Historiska Museum och Nordiska Museet.

Vad slutligen angår den praktfulla silverpjäsens benämning: »Borax-fass», så torde den vara att sätta i förbindelse med den benämning som än idag är bruklig inom guldsmedsyrket: guldsmederna kalla sig sinsemellan för »borax-gubbar» eller »boraxare», samman-

hängande med den betydelse som borax har inom yrket, vid lödningsarbeten o. dyl. — Jfr härom en uppsats: »Ur guldsmedsannalerna» i Nordisk guldsmedstidning 1922, häft. 5, där en signatur »Boraxaren» lyckönskar en yrkesbroder å hela »boraxkårens» vägnar. — Denna benämning å guldsmedsyrkets utövare visar sig sålunda hava mera än 200-årig hävd.

Angående namnet på den i ovan citerade inskrift omtalade välkomman: »Pallien-fass» kan jag f. n. icke lämna någon förklaring.